

KATJA HROBAT VIRLOGET: *V tišini spomina: »Eksodus« in Istra.*

Založba Univerze na Primorskem in Založništvo tržaškega tiska, Koper in Trst 2021, 315 str.

Murkovo priznanje za leto 2021 je šlo v roke Katje Hrobat Virloget. Prisluzila si ga je z lani izdano monografijo s pomenljivim naslovom *V tišini spomina: »Eksodus« in Istra*. Poleg stroke je knjigo dobro sprejela tudi splošna javnost, v petih mesecih je bilo namreč razprodanih vseh 500 izvodov. Tudi mene ni pustila ravnodušne. Odraščala sem v Piranu, na Partizanski ulici, uživala sem v igri *guardi e ladri* (»tati in policaji«), štela beneške leve na pročeljih palač, tekala mimo (skorajda neopaznih) ostankov iredentizma in posedala pod plaketo, ki obeležuje pridružitve Slovenije Evropski uniji. Sem tudi potomka preprostih primorskih izseljencev, ki so v času fašizma pristali na Štajerskem in se po drugi svetovni vojni »vrnili« v Piran. Knjige torej nisem brala zgolj kot etnologinja, ampak tudi kot iskalka svojega Pirana oziroma odgovora na vprašanje, kako lastno zgodbo vpeti v zgodovino Pirana, zlasti v luči nadvse raznovrstnih družinskih zgodb drugih Pirančanov.

Novejšo zgodovino Pirana in drugih obalnih mest je brez zavzetega in kritičnega branja pravzaprav skorajda nemogoče poznati, o njej se ne govori, a to, kot piše Katja Hrobat Virloget, ni naključje. Na podlagi lastnega življenja s Piranom je zaznala tišino in nelagodje, ki Istro spremljata že približno sedem desetletij. Še več, zbrala je pogum, da ju naslovi. Njena podrobna analiza spominov malega človeka na »eksodus« in burna leta, ki so mu sledila, je empatična, natančna ter zgodovinsko in antropološko kontekstualizirana. V zadnjih mesecih se je izkazala tudi kot slišana. Zgodnejši umetniški, politični in drugi podobni poskusi obujanja večglasnih spominov na povojne selitve niso poželi uspeha. Bili so – tako kot preteklost sama – pozabljeni. Kot razgrinjam v nadaljevanju, knjiga Katje Hrobat Virloget torej ni samo kakovostna, ampak je luč sveta ugledala v času, ko je od travmatične selitve preteklo dovolj časa, da so prebivalci in prebivalke o njej želeli brati, poslušati in celo govoriti. Knjiga je tako ob izidu postala del zgodovine »eksodusa«, nekakšna prelomnica, ki odpira razprave in nemara celo celi zgodovinske rane. Knjiga, ki je prihodnje raziskave istrske novejšje zgodovine ne bodo mogle obiti.

Uvod v monografijo je jedrnat, a jasen in izčrpen. V izogib nerazumevanju in razočaranju avtorica že na prvih straneh opozori, da ne gre za zgodovinsko študijo, da v tem smislu ne želi rekonstruirati preteklosti, ampak vanjo umestiti spomine historičnih akterk in akterjev. S pomočjo antropoloških oziroma etnoloških konceptov se je namenila osvetliti posameznikovo razumevanje zgodovine, spominov, lastnih izkušenj in odločitev. Na kratko, o preteklosti je spregovorila skozi prebivalke in prebivalce Istre, na ta način je »izza političnih in zgodovinskih okvi-

rov videla ljudi ter njihove individualne usode« (str. 13). Sogovorniki in sogovornice so resda govorili o preteklosti, a je skozi njihove zgodbe avtorica vlekla tudi niti s sedanostjo, zato že v uvodu opozorila, da se knjiga tudi v tem smislu razlikuje od zgodovinske.

Avtorica v uvodu poudari tudi, da ni zagovornica nobene izmed skupin, še več, da v Istri le stežka govorimo o homogenih in statičnih nacionalnih, političnih, etničnih, regionalnih, razrednih in drugih družbenih skupinah. Prav tako ne verjame v prave ali končne odgovore, nikogar ne zagovarja in se ne sprašuje, kdo je imel prav. Namesto že tolikokrat slišane političnega oziroma uradnega spomina je dala glas vsakdanjim izkušnjem, ki presegajo nacionalne pripadnosti in so mestoma izredno ganljive. Svojo občutljivost do sogovornic in sogovornikov je uspela prenesti tudi na bralstvo, kar še posebno pride do izraza ob razgrinjanju otroških stisk. Le malokdo se med branjem ne zamisli nad bridkimi spomini na zapuščenost, izgubo občutka varnosti in doma.

Delo temelji na 53 intervjujih s posamezniki in posameznicami. Večkrat se opira tudi na terenske zapiske, spomine, intervjuje, ki so jih izvedli študentje in študentke Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem, izbrana literarna dela, razstave, politične govore in domala vso razpoložljivo literaturo o življenju v Istri v zadnjih osemdesetih letih. Knjiga tako ni plod površne raziskave, ampak odraz poglobljene analize »eksodusa« in vseh človeških elementov, ki ga obdajajo. Nujno je omeniti tudi, da avtorica že v uvodu spregovori tudi o sebi, ne ostane skrita, ampak poudari svojo, seveda neizbežno, vpetost v raziskavo. Razkriva se kot empatična etnografinja, kot Slovenka s pestro družinsko zgodovino in preprosto kot

* Daša Ličen, dr. etnologije in kulturne in socialne antropologije, asistentka z doktoratom, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; dasa.licen@zrc-sazu.si

človek. Njeno natančnost in ambicioznost velja pohvaliti tudi zato, ker so postale tovrstne raziskave v slovenskem znanstvenem prostoru redkost. Obsedenost z zbiranjem točk, stalno prijavljanje projektov, pedagoške obremenitve in poplava birokratskih obveznosti narekujejo hiter tempo, v katerem je pisanje zaključene, na etnografske raziskavi zasnovane monografije večini nedosegljivo, za stroko pa izredno dragoceno.

Sprehodimo se zdaj še skozi samo raziskavo, ki jo je avtorica začela z orisom turbulentne zgodovine istrskega polotoka, zlasti povojnega, desetletje trajajočega »eksodusa«. Pri analizi se ni oprla zgolj na številne zgodovinske raziskave, ampak je pokazala tudi na njihova medsebojna razhajanja. Nadaljevala je s premislekom o zagatah pri poimenovanju »Istre«: je mar naključje, da obstaja za ta polotok in njegove dele toliko različnih imen? Kot pokaže, težav s poimenovanjem ni mogoče ločiti od zapletenih kolektivnih spominov v tem obmejnem prostoru, ki vse od povojnih selitev išče skupni identifikacijski imenovalec. Avtorica je premišljeno uporabljala tudi izredno obremenjen termin »eksodus«, kar je v antropološkem duhu utemeljila z dejstvom, da gre za med sogovorniki zelo razširjen termin, da ima za izbiro torej emsko podlago. Dodaten argument za izbiro tega izraza je bil tudi njen dvom o v slovenskem političnem diskurzu zasidrani ideji o »optiranju«. Spraševala se, je če je tako množične selitve – najvidnejše v istrskih mestih, v katerih se je delež italijanskega prebivalstva med letoma 1945 in 1956 spustil z 91 % na 10 % – sploh možno zreducirati na »optiranje« oziroma izbiro. Ponudila je tudi kritičen pregled prevladujočih diskurzov o »eksodusu«, in sicer dveh diametralno nasprotnih nacionalno-političnih diskurzov. Skladno s slednjima se zgodovina deli na krvnike in žrtve, za njima pa »pogosto stojijo tudi znanstvene raziskave, nekritične do lastnega nacionalnega diskurza« (str. 154). V nadaljevanju

je izpostavila tudi nekaj individualnih in umetniških interpretacij, ki so bile osnovane v bolj spravljenem duhu.

Sledi poglavje o partikularnih izkušnjah menjav prebivalstva, ki pa jih je avtorica vseskozi umeščala v politični in zgodovinski kontekst. Spomine je velikokrat zamejila ali potrdila s historično podprtimi dejstvi, s čimer ni določala, kaj je res ali bolj prav, ampak je opozarjala na zmeraj prisotno disonanco med zgodovino in osebnimi izkušnjami. V tem poglavju je govorila tako o tistih, ki so prišli, kot o tistih, ki so odšli, pri čemer sogovornikov in sogovornic ni kategorizirala na »Slovence« in »Italijane«, ampak je predpostavljala fluidnost in dinamičnost njihovih identifikacij. Osvetljevala je počasno in kompleksno tvorbo nove Istre in predstavljala, kakšno vlogo so pri tem imeli jezik, šolstvo, lastna imena in seveda tudi nova politična ideologija in z njo povezana (ne)religioznost, gospodarstvo in konceptualizacija zasebne lastnine. Opozarjanje na ekonomski, zelo materialni vidik, prinaša svežino in nakazuje, kako v tla je lahko ideja etnične pripadnosti in »rodne grude« ob soočenju z revščino, splošnim pomanjkanjem in željo po varni prihodnosti. Hrobat Virloget se v tem poglavju ni omejila le na pripovedovanje zgodb »od spodaj«, ampak tudi na pričevanja predstavnikov oblasti, ki niso delovali uniformno – večsah so na primer italijansko govoreče prebivalstvo spodbujali k odhodu, drugič k odločitvi za Jugoslavijo.

Sama selitev in odločanje zanjo z vsemi pritiski pa sta bila tako za odhajajoče kot za prihajajoče, kot je odločno poudarila avtorica, šele začetek. »Rimasti« – Italijani, ki niso »optirali« – so zdaj postali »tujci doma«. Živeli so v istem prostoru, a v povsem novi družbi, v kateri nista postali nezaželeni le verska pripadnost in italijanski jezik, ampak tudi drugi javni izrazi identifikacij, ki so jih gojili pripadniki in pripadnice nekdanjega večinskega prebivalstva. Snovna in nesnovna dediščina italijanskega prebivalstva sta z eksodusom poniknili, medtem ko so novi pre-

bivalci v prostor skušali vnesti svojo. Konflikt med prvimi in drugimi se še danes manifestira tudi na področju dediščine, te si namreč danes še zdaleč ne delijo vsi Istrani.

V dolgem poglavju o eksodusu avtorica ni mogla mimo povoda za knjigo, in sicer dejstva, da so glede eksodusa vladala desetletja tišine oziroma da se o samih preseljevanjih praktično ni govorilo. Postopno obujanje te teme se je začelo v 1980ih, a so spomini, ki ne bi bili del že obstoječih političnih narativov, pravzaprav ostajali pod površjem. Za avtoričine sogovornice in sogovornike je bila to tudi oblika zaščite, potlačitve hudih travm, ki v veliko primerih nikoli niso dobile epiloga. Spraševala se je, če je morda ravno ta kolektivna tišina tisto, kar prebivalstvo združuje danes.

V tretjem, jedrnem poglavju, »Po eksodusu«, se je Hrobat Virloget podrobneje posvetila novemu začetku oziroma »prenovi istrske družbe«. V skorajda izpraznjena naselja so se zdaj priseljevali posamezniki in posameznice iz vseh vetrov. Tukaj je omenila številne skupine, najprej tiste, ki so se v obalna mesta podali iz istrskih vasi, potem Tržačane in druge Primorce, med njimi številne, ki so Primorsko zapustili za časa fašizma in komaj čakali na »vrnitev«, pa učitelje, druge izobražence in politične nameščence iz urbanih središč, a tudi poklicne skupine, kot so bili mizarji, ki so obalnim mestom primanjkovali, in nazadnje še delavce, ki so se v 1960ih in 1970ih priselili iz drugih republik. Podobno kot »ezulov« in »rimastov« tudi prišlekov ni smiselno metati v isti koš, saj ne gre za enotno skupnost, ampak skupnost, ki so jo – morda še bolj kot vse druge – simbolne meje delile na izobražene in neizobražene, na stare in nove, na slovensko in srbohrvaško govoreče, skratka, na »naše« in »vase«. Oblikovati so se začele fragmentirane skupnosti, ki še danes iščejo skupen jezik.

Če so se najzgodnejši povojni slovensko govoreči prišleki v javnem prostoru morali znajti z italijanščino, je tiste, ki so se priselili kasneje, na primer sredi 1950ih, pričakala slovensko govoreča

skupnost. Tudi preobrazena jezikovna krajina je vplivala na življenje »rimastov«, od tedaj dalje so v javnem življenju le težka shajali brez slovenščine. Na ta način so vzporedna življenja italijanske in slovenske družbe prihajala izraziteje do izraza. Priseljenci in priseljenke iz drugih jugoslovanskih republik so zlasti v istrska mesta vnesli tudi srbohrvaščino, makedonščino in druge jezike. Čeprav je bil ta segment prebivalstva na deklarativni ravni dobrodošel, veljali so za »brate«, pa je preostalo prebivalstvo nanje in na njihov jezik gledalo vzvišeno. Tudi v tem primeru se do danes ni veliko spremenilo.

Med pripovedovanjem o gradnji povojne Istre je avtorica postavila pod vprašaj zelo razširjene zgodbe o »šopu ključev«, ki simbolizirajo široke možnosti prišlekov pri izbiri zapuščenih stanovanj. Spomnila je tudi na katastrofalne higienske razmere, ki so vladale v teh stanovanjih, in na podobo povsem izpraznjenih istrskih vasi. Novo prebivalstvo je v prostoru zaživelo po svoje. Niso se identificirali z do tedaj prevladujočo arhitekturno tradicijo, z ribištvom ter drugimi kulturnimi in materialnimi izrazi nekdanjega prebivalstva, italijansko dediščino so

zato prepuščali propadu. Po besedah raziskovalke lahko v tem primeru zavračanja znakov identifikacije govornimo celo o simbolnem nasilju.

Kot kontrapunkt temu si je skušalo slovensko prebivalstvo krajino prisvojiti na svoj način, med drugim z dediščenjem, na primer vnosom kranjske folklore in vneto promocijo slovnično pravilne slovenščine. Obenem je krajina dobivala tipične poteze, značilne za socialistični režim, s katerimi se je do neke mere identificirala tudi zadnja skupina priseljencev iz drugih jugoslovanskih republik. V splošnem pa je bila usoda slednjih podobna usodi italijanskih prebivalcev, iz javnega prostora in pogovorov o dediščini so bili izločeni. V zadnjih letih se je sicer situacija nekoliko spremenila. Beneška dediščina, ki jo Italijani in Italijanke smatrajo za svojo, je dobila več veljave – tozadevno je zgovoren primer piranske Benečanke, ki je bila iz rdeče prebarvana v izvirno, belo barvo.

Če povzamem, na svoji poti k razumevanju tišine je dala Katja Hrobat Virloget besedo sicer neslišanim posameznicam in posameznikom. Njihove zgodbe je spretno soočala z nacionalnimi narativi in s splošnim

zgodovinskim dogajanjem, s čimer je pokazala na večplastnost, zavozlanost in nacionalno odbiranje, ki spremljajo zgodovino eksodusa in povojne Istre. Knjigo odlikujeta širina in nezamejenost, bralcu pa omogoča, da v njej najde sporočilo zase.

Ravno odprtost pa je tista, ki pri bralstvu zbuja tudi določeno nelagodje. Nekateri si ob branju želimo zadnje pike, na več mestih hrepenimo po raziskovalki, ki bi se dvignila nad življenjske zgodbe, potegnila črto med fikcijo in resničnostjo, podala zaključke in opozorila na potencial imaginarnega. Jasno, vsi imajo pravico deliti svoje spomine, ki pa vendar nikdar niso zgolj del individualnega sveta malega človeka, ki ga je posrkalo kolesje zgodovine, ampak tudi sami priročen in nevaren instrument, ki lahko privede do novih konfliktov. In drugače, zgodb malega človeka ni možno popolnoma ločiti od politike danes in jutri, ki se mestoma kaže v nevarnih obrisih. Obenem bi avtorica ravno s tem knjigi odvzela njeno edinstvenost, empatijo, spravljalnost, svobodo, pri sebi pa prekinila intimne vezi, ki jih je v času etnografske raziskave stkala s sogovornicami in sogovorniki.

JERNEJ MLEKUŽ: *ABCČČ migracij*.

Založba ZRC (Moj zvezek), Ljubljana 2021, 158 str.

Pri Inštitutu za izseljenstvo in migracije ZRC SAZU je v zbirki Moj zvezek izšla dokaj neobičajna knjiga *ABCČČ migracij* kulturologa in geografa dr. Jerneja Mlekuža, avtorja več študij na temo migracij in izseljenstva. Avtor svoje delo označi za nekakšen abecednik, kar ni daleč od resnice, in pripiše razlago Slovarja slovenskega knjižnega jezika, da je priročnik za začetno, osnovno spoznavanje določenega področja. Temu ustrezno snov razvr-

šča po geslih, kot so »Biti migrant«, »Poti migrantov«, »Kultura in migracije«, »Ekonomske migracije«, »Spol in migracije«, »Zgodbe in migracije«, »Združevanje migrantov« ... Sprašuje se, kdo so migranti, predvsem pa, kaj pomeni biti migrant. Migracije označi za odklon, kot anomalijo od sreče, blaginje in drugih reči, h katerim večinoma neuspešno teži človeška vrsta. To v svojem za strokovno delo dokaj nenavadnem, a slikovitem in duhovitem jeziku

ponazori s primerjavo: »Če ne bi stopil opičnjak na nevarna savanska tla, bi še zmeraj zobali sladko sadje v prijetni senci varnih krošenj. In če se ne bi prvi migranti odpravili na dolgo in neznano pot, bi še vedno bežali pred levi. Nikoli ne bi slišali Devete simfonije, se igrali s pokemoni in se jezili na gin tonik brez ledu« (notranjost platnice).

Človeški rod se je zaradi najrazličnejših razlogov selil ali preseljeval v vseh časih in s seboj prenašal tako pozitivne

* Milan Vogel, univ. dipl. etnolog in prof. slovenščine, upokojeni komentator v kulturni redakciji Dela; mavcmilan@gmail.com. Besedilo je bilo v zvočni obliki predvajano 29. novembra 2021 na 3. programu Radia Slovenija v oddaji S knjižnega trga, za katero je bilo prvotno tudi napisano. Tu ga objavljamo z malenkostnimi spremembami.